

A román-magyar filmkapcsolatok múltjából

A román filmtörténet egyidős a szocialista román filmmel, filmesztetikával és filmkritikával. A kutatások szinte a semmiből indultak: a szerény kezdetet egyszerű vallomások jelentették, melyek az úttörők nehézségeit és érdemeit örökítették meg, aztán megindultak a dokumentumközlések, s 1956-ban elkészült az első román filmtörténet vázlata. A filmtörténeti kutatásra ösztönzőleg hatott az akkor alakult *Nemzeti Filmarchívum*.

A Nemzeti Filmarchívum szorgalmazta kutatások szélesebb körű kibontakozása érdekében 1967 áprilisában munkaülést tartottak, melyen az ország különböző városaiból jött több mint húsz kutató tartott előadást. Az itt elhangzott, majd nyomtatásban is megjelentetett dolgozatok (*Caietul de documentare cinematografică*. 1967. 5.) s a román film egyik jelentős úttörőjének, Jean Mihailnak emlékiratai (könyvalakban a szerző halála után láttak napvilágot *Filmul românesc de altădată* címen, 1967-ben), valamint saját kutatásaim alapján megpróbálom röviden vázolni itt a két nép művelődéstörténetének szerves részét alkotó román—magyar filmtörténeti kapcsolatok főbb állomásait.

Történelmi szempontból e kapcsolat története három fontosabb szakaszra oszlik: 1. 1896-tól, az egyetemes filmtörténet kezdeteitől 1918-ig; 2. 1918-tól 1948-ig (a filmgyártó és filmforgalmazó vállalatok államosításáig); 3. a szocialista román film korszaka.

A kezdeti időkben a román—magyar filmkapcsolatok elsősorban a kölcsönös filmforgalmazásban valósultak meg. Példaként a több erdélyi városban (például Szászvárosban) 1911-ben sikerrel vetített dokumentumfilmet említhetjük Aurel Vlaicu bukaresti pilóta repüléséről. Egy évvel később, 1912 első hónapjaiban — a kolozsvári *Ujság* tanúsága szerint — a budapesti és kolozsvári közönség lelkesedéssel fogadta Rejőd Alpár 3 részből, 170 mozgóképből álló *Románia* című filmjét

1913-ban a budapesti Apolló Filmstúdió állítja elő a nagy visszhangot keltő *Războiul Independenței* (Függetlenségi háború) című filmet. Érdekes megjegyezni ezzel a filmmel kapcsolatban, hogy Leon Popescu producer a film vetítésre kerülésekor kiadott egy filmműsort, három változatban: az első kettőt román nyelven, a harmadikat magyarul, melyet Budapesten nyomtatott ki a Thália nyomda, 16 oldalon.

A budapesti cégek az első világháború előtt és alatt több filmet készítettek Erdélyben. 1913-ban dr. Janovics Jenő, a kolozsvári magyar színház egykori igazgatója, lerakta az erdélyi filmgyártás alapjait*: a francia Pathé céggel együttmű-

* Az erdélyi filmgyártás hőskoráról lásd Török László: *Janovics Jenő filmjei az emlékezet vásznán*. *Korunk*, 1968. 6.

ködvé, elkészítette az első kolozsvári filmet, a *Sárga csikót*, mely nemcsak Európában aratott sikert, hanem ismertté lett Japánban is.

1914-ben Janovics megalapítja az első erdélyi filmstúdiót, a „Projá“-t, amelyben 1914—1916 között a később világhírűvé vált Kertész Mihály és Korda Sándor közreműködésével több film készül. Az egyik legérdekesebb a *Havas Magdolna* (1915), az első erdélyi film, melyben románok és magyarok a festői Tordai Hasadék vidékén együtt jelennek meg a vásznon, színes népviseletben. A Janovics-féle stúdió az elkövetkező években is működött, 1918 után s a kapcsolatok új szakaszában lelkes támogatója volt a román filmgyártásnak.

*

A háború utáni nehézségek — az üzérkedés, az állam közönye a kultúrával, a művészettel szemben — nem biztosították a legjobb talajt a román filmművészet számára, s a román film jóval elmaradt a többi európai ország mögött. Éveknek kellett eltelnie, míg lelkes filmbarátok kezdeményezéséből, nevéseges technikai feltételek között, megszületett néhány félszeg, naiv román kisfilm vagy játékfilm. Ilyen mostoha körülmények között is, a román film úttörői több mint 50 filmet készítettek. Közöttük szép számmal voltak a román és magyar művészek közös erőfeszítésével létrehozott alkotások, s az évek múltával ez a kapcsolat egyre gyakoribbá vált.

Még 1920-ban Janovics Kolozsvárt filmre viszi dr. C. Levaditi professzor és E. Gyulai *Grozăvile lumii* (A világ borzalmai) című forgatókönyvét, de ezután többéves szünet következik a román filmgyártásban, így tehát a román—magyar filmkapcsolatok terén is.

Az első lépéseket budapesti stúdiók technikai szakemberei tették meg, akik meghívottként közreműködtek román filmek előállítási munkálataiban. Ezek közt említhetjük Schaefer László operatőrt, aki 1929-ben részt vett a Sadoveanu regényét felhasználó *Jött egy malom a Szereten* című film forgatásában (a producerek németek és osztrákok, a szereplőgárda német, olasz, bolgár, orosz, a kisebb szerepekben pedig román nemzetiségű). Ugyancsak Schaefer és Bruckbauer nevéhez fűződik az első román hangosfilm is, a *Ciuleandra*, melyet 1930-ban rendezett Martin Berger német rendező, Liviu Rebreanu regénye nyomán.

Ugyanebben az évben Ion Bruna fiatal színész rendezi az *Ecaterina Teodoroiu* című filmet, melyben szerepet kap Sarkady magyar színész is, akit aztán a Leiba Zibal szerepére kérnek fel (I. L. Caragiale *O făclie de paști* című novellájának filmváltozatában), de a film végül is nem készül el.

1931 közepén a Jean Mihail rendezte *Chemarea dragostei* (Hív a szerelem) című film újabb alkalom a román—magyar kapcsolatok erősítésére. A némafilmeknél szükséges volt a zenei aláfestés, Romániában viszont nem volt megfelelő felszerelés; így a zenei rész a budapesti Hunnia Stúdióban készült. Liviu Floru karmester s más román zeneszerzők művét a Budapesti Szimfonikus Zenekar előadásában vették fel.

Ez alkalommal tartós együttműködés született a román és magyar filmesek között. Jean Mihail így nyilatkozik erről: „A kitűnő minőségű munkálatok mellett értékelhettem a budapesti »Kovács és Faludy« filmlaboratórium vezetőinek meleg, baráti szeretetét is.“

Mivel abban az időben hangfelvételre alkalmas készülékek Romániában még nem voltak, a budapesti laboratórium vezetői s a román filmesek megpróbálták Bukarestben egy román—magyar híradó-filmstúdiót létesíteni. A budapesti cég meg-egyeztést kötött a bukaresti Artistic Filmmel; az első híradókat (a tervben doku-mentumfilmek is szerepeltek) magyar technikusok készítették, hogy majd fokozatosan átadják a készülékeket a román szakembereknek. Így jelennek meg az első hangos-híradók, melyek Románia mindennapi életéből merítették témájukat. A román kormány viszont nemhogy segítette volna, de különféle adókkal akadályt gördített a vállalkozás útjába. Ilyen körülmények között a román—magyar híradófilmek gyártását beszüntették. De nem szűnt meg ezzel a román és magyar filmesek együttműködése. Ugyancsak 1931-ben a Kovács és Faludy cég egy rövid zenés víg-játékot forgatott, s javasolta, hogy román változatát is készítsék el. A *Füst* című film el is készült, de elsietségé miatt nem aratott sikert.

Az első szerelem című román—magyar koprodukciós film forgatása Szucságban (1934)

1933-ban a Hunnia Stúdió azt javasolta Jean Mihail rendezőnek, hogy a Rindley angol író darabja nyomán készülő *A kísértetek vonata* (Trenul fantomă) című magyar film forgatásával párhuzamosan készítsen egy román változatot is. A forgatókönyvet az ismert Nóti Károly írta, a román változat szerzője Victor Eftimiu, aki személyesen is részt vett a budapesti forgatáson. A felvételeket Eiben István, a Hunnia Stúdió főoperatőre készítette.

Rövid egy hónap múlva a Hunnia Stúdió az aradi Standard Filmmel a *Marie, légende hongroise* román változatán dolgozott. Fejős Pál rendezte az Osso francia cég égisze alatt forgatott film magyar változatát, a román változatot Jean Mihail (végül is 8 változatot ért meg a film), aki a forgatókönyv olvasása közben

Felvétel a Hunnia Stúdióból a „Két világ s egy szerelem“ forgatása idején. Balról jobbra: Theo Lingen, Latabár Kálmán, Ion Lucian. Háttérben Puiu Maximilian rendező

jött rá, hogy a történetet román környezetbe kell áttenni. A forgatókönyv ilyen értelmű átírását N. D. Cocea végezte el sikeresen, s személyes hozzájárulásával segített a Budapesten készülő belső felvételeknél is. A *Prima dragoste* (Első szerelem) címmel vetített filmben Dinu Bădescu és Tomel Spătaru, a kolozsvári opera tenoristái, valamint Stroe Atanasiu és V. Romano, a bukaresti Nemzeti Színház művészei is közreműködtek. Liviu Floru zenéjét a budapesti opera szimfonikus zenekara, a kórusok egy részét a budapesti opera énekkara és egy budapesti gyermekkórus adta elő.

A külső felvételeket a Kolozsvár melletti Szucság faluban készítették a lakosság közreműködésével. (Operatőrök Eiben István és Bécsi József.)

1934-ben újabb együttműködési alkalom adódik a román és magyar filmgyártásban: létrejön az „Industria română de filme sonore“ (Indrofilm sonor) elnevezésű társaság. Vezetői közül néhány ismert név: Ion Pillat, Tudor Vianu, Ion Cantacuzino, Jean Mihail és két magyar név: Bécsi József operatőr, Orbán Ferenc hangmérnök. (Ez utóbbi közreműködött a *Se aprind făclule* — Kigyúlnak a fáklyák — című Sahighian rendezte filmben, 1939-ben.)

Első megvalósításuk a *România* című dokumentumfilm volt. A felvételek előhívását és a másolást a Kovács és Faludy cég készítette. Sajnos, az anyagi alap elfogyott, s a szinte egyéves munka és hiábavaló reménykedés után az Indrofilm sonor társaság terve meghiúsult.

Három év múlva különböző nemzetiségű művészek (Mihai Popescu, Gr. Vasiliu-Bîrlîc, Mişu Fotino, Anca Balaban és más román színészek; Behrend Lajos fiatal magyar operatőr; Alexandr Stapler amerikai hangmérnök; Steiner buda-

pesti maszkmester; Pollák osztrák elektromernök) összefogásával új román film forgatása kezdődik el, *Doamna de la etajul II.* (Hölgy a második emeleten) címen, Major Dezső szerény igényű, naiv forgatókönyve nyomán és rendezésében. A technikusok egy része Behrend vezetésével közreműködött 1939-ben az *O noapte de po-mană* (Haszontalan éjszaka) című Ion Sahighian-filmben (Tudor Muşatescu írta a forgatókönyvet), majd Behrend Lajos Gerard Perrinnel együtt készíti 1944—45-ben a *Visul unei nopți de iarnă* (Egy téli éjszaka álma) csodálatos felvételeit (Jean Georgescu rendezte a filmet, Tudor Muşatescu vígjátéka nyomán).

A háború éveiben a Balcan-Film Company bukaresti cég próbálkozott dán és magyar koprodukciónkkal — kevés sikerrel. Így készült a *Furtul de la Arizona* (Lopás Arizonában) című film, magyar szöveggkönyv alapján egy varieté-műsorból, magyar színészekkel, melybe a román producer a music-hall számok közé — magyar operatőrök segítségével — beékelte egy kis krimi-történetet, román szereposztásban.

Közvetlenül Budapest felszabadulása után a Hunnia Stúdióban (csodákkal határosan maradt épen a háború pusztításai közepette) készül el a *Două lumi și o dragoste* (Két világ s egy szerelem) című román—magyar koprodukciós film — román színészekkel; a forgatókönyv, rendezés, technikai kivitelezés a magyar szakemberek munkája.

A filmet három változatban forgatták párhuzamosan (román, magyar, német), egyazon rendezővel és technikai apparátussal, csak a szereplők változtak a nyelvnek megfelelően. A forgatókönyvet Nóti Károly, Bihari és Békeffy László írták, zenéjét Fényes Szabolcs szerezte. A magyar változat főszereplői Básti Lajos és Latabár Kálmán, a német változatban ez utóbbi szerepét Theo Lingen, a román változatban a nagyon fiatal, de már ismert Ion Lucian alakította.

Nyilván ebben a rövid felsorolásban a román—magyar filmkapcsolatoknak csak leglényegesebb állomásait említhettük (ide sorolnám Irina Petrescu vendégszereplését Básti Lajos oldalán a *Butaságom története* című magyar filmben), s mint már az elején is jeleztem, távolról sem a teljesség igényével. A filmtörténeti kutatások újabb és újabb közös momentumokat fedhetnek fel, tovább gazdagítva a román—magyar művelődési kapcsolatok kincsestárát.

A román—magyar—szlovák koprodukcióban most készülő Dózsa-film ezeknek a hagyományoknak lesz minden bizonnyal méltó folytatása.

Gheorghe I. Bodea